

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA XOTIRA
JARAYONLARINING NERV-FIZIOLOGIK ASOSLARI VA SHAXS
RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI**

Mamadaliyeva Iroda Abduraxmanovna

Yakkasaroy tuman 273-DMTT direktori

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xotira inson psixikasining asosiy jarayoni sifatida ko‘rib chiqilib, uning nerv-fiziologik mexanizmlari, muvaqqat nerv aloqalarining shakllanishi va miyadagi egiluvchanlik (plastiklik) bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Xotiraning sifat darajasi shaxsning faol bilish jarayoni, g‘oyaviy yo‘nalishi hamda hayotiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq ekanligi ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari xotiraning rivojlanishi shaxs faolligi, yosh xususiyatlari va miyaning funksional holati bilan bevosita bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *xotira, nerv-fiziologik asoslar, plastiklik, muvaqqat nerv aloqalari, assosiasiya, miya faoliyati, psixik jarayonlar*

Аннотация: *В данной работе рассматривается память как ключевой психический процесс, анализируются её нейрофизиологические механизмы, формирование временных нервных связей и их связь с пластичностью головного мозга. Подчёркивается, что качество памяти определяется активностью личности, её мировоззрением и накопленным жизненным опытом. Результаты анализа показывают, что развитие памяти напрямую связано с возрастными особенностями, уровнем активности человека и функциональным состоянием мозга.*

Ключевые слова: *память, нейрофизиология, пластичность мозга, временные нервные связи, ассоциации, деятельность мозга, психические процессы*

Annotation: *This article examines memory as a fundamental psychological process and analyzes its neurophysiological mechanisms, including the formation of temporary neural connections and their relation to brain plasticity. The quality of memory is shown to depend on an individual’s cognitive activity, personal orientation, and life experience. The findings indicate that memory development is closely linked to a person’s activity level, age characteristics, and the functional state of the brain.*

Keywords: *memory, neurophysiological mechanisms, brain plasticity, temporary neural connections, associations, brain activity, cognitive processes*

Xotira biz ilgari idrok qilgan, boshdan kechirgan va bajargan ishlarimizni yodda saqlash, keyinchalik ularni eslash yoki xotirlash jarayonidir. Biz har kuni yangi narsalarni bilamiz, kun sayin bilimlarimiz boyib boradi. Xotira faoliyatida shaxsning g‘oyaviy yo‘nalishi katta o‘rin egallaydi. Bu yo‘nalish uning faoliyatini hayot sharoiti ta'sirida shakllantiradi. Kishi o‘zining shu faoliyati uchun muhim bo‘lgan voqea, hodisalarni yaxshi eslab qoladi. Aksincha, kishi uchun kam ahamiyatga ega bo‘lgan narsalar yomon esda qoldiriladi va tezda unutib yuboriladi.

Xotiraning nerv-fiziologik asoslari. Esda olib qolish nerv tizimining egiluvchan, ya'ni o'zgaruvchanlik, qo'zqatuvchilar ta'sirida o'zida go'yo bir iz qoldirish, saqlash imkoniyati tufayli yuzaga keladi. Har qanday insonning miyasi egiluvchanlik xususiyatiga ega bo'lib, uning darajasi har xil bo'ladi. Shaxs xotirasining sifati miyaning faolligi va turli faoliyatga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq ravishda rivojlanadi. Atrofni o'rab olgan borliqni faol biluvchi kishi o'z miyasi faoliyatini to'xtovsiz kuchaytiradi. Shu bilan birga uning egiluvchanlik darajasini oshiradi. Miya egiluvchanligi vaqtincha pasayishi, xotira samarasining susayishi, ba'zi paytda odamning toliqishiga sabab bo'ladi. Dam olgandan keyin yana tiklanadi. Bu o'rinda akademik I.P.Pavlovning quyidagi so'zlari juda xarakterlidir. "Muvaqqat nerv bog'lanishlari - deb yozadi I.P. Pavlov hayvonot olamida va bizning o'zimizda ham bo'ladigan eng umumiy fiziologik hodisadir. Shu bilan birga u psixik hodisa hamdir, turli-tuman harakat, taassurot bo'lmasa harflar, so'zlar va fikrlar o'rtasida paydo bo'ladigan bog'lanishlar-ki, bu bog'lanishlarni psixologlar assosiasiyalar deb ataydilar".

Xotira, ya'ni esda olib qolish, idrok qilinayotgan narsalardan hosil bo'lgan obrazlar o'rtasida assosiasiyalarning yuzaga kelishidan iboratdir. Shu bois inson xotirasidagi assosiasiyalar 3 turga ajratiladi. Bular yondoshlik assosiasiyasi, o'xshashlik assosiasiyasi va qarama-qarshilik assosiasiyalaridan iboratdir. Yondoshlik assosiasiyasining asosida vaqt va fazoviy munosabatlar yotadi. Boshqacha qilib aytganda, yondoshlik assosiasiyasi bir necha narsa yoki hodisalarni ayni bir vaqtda yoki ketma-ket idrok qilishdan hosil bo'ladi. Masalan, bog'chada bolasi har kuni o'zining tarbiyachi opasi va tarbiyalanayotgan guruhini idrok qiladi. Keyinchalik, ya'ni katta bo'lgandan so'ng bog'chasini eslasa tarbiyachi opasi va aksincha, tarbiyachi opasini eslasa, bog'cha guruhi ko'z o'ngida gavdalanadi. Hozirgi paytda idrok qilinayotgan narsa bilan ilgari idrok qilingan narsa o'rtasida ma'lum o'xshashlik bo'lsa, bu narsalar o'rtasida o'xshashlik assosiasiyasi hosil bo'ladi. Masalan, bola dastavval bog'chaga kelgan paytida bog'cha mudirasining tashqi ko'rinishi, ovozi va munosabatlarini o'z onasiga o'xshatishi mumkin. Keyinchalik bola onasini ko'rganda, mudira opasini va aksincha mudira opasini ko'rganda onasini eslaydigan bo'lib qoladi. Bu ikkala odamning bola tasavvuridagi obrazlari o'rtasida assosiasiya hosil bo'ladi. Hozirgi idrok qilinayotgan narsalar bilan ilgari idrok qilinayotgan narsalar o'rtasida qarama-qarshi belgilar va xususiyatlar bo'lsa, bunday narsalar o'rtasida qarama-qarshilik assosiasiyasi yuz beradi. Xotiraning nerv-fiziologik mexanizmlari xususida to'xtalar ekanmiz, so'nggi yillarda texnikaning g'oyat tez rivojlanishi natijasida turli esda olib qoluvchi apparatlarga bo'lgan ehtiyoj benihoya ko'payib ketganligini ta'kidlash joiz. Bu o'z navbatida xotiraning nerv-fiziologik mexanizmlarini psixolog va fiziologlardan tashqari injenerlar, bioximiklar, genetiklar hamda kibernetiklar tomonidan o'rganilishiga olib keldi. Natijada xotiraning nerv fiziologik mexanizmlarini tushuntiruvchi bir qancha yangi nazariyalar maydonga keldi. Ana shunday nazariyalardan eng muhimi molekullarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan bioximik nazariyadir. Bu nazariyaga ko'ra biror narsani esda olib qolish va esda saqlab turish maxsus tuzilishni o'zgarishi bilan bog'liqdir. O'tkazilgan tekshirishlarga ko'ra, biror narsa esda olib qolinganda, asosan nerv hujayralarining dendrit shoxlari tarkibida o'zgarish yuzaga keladi. Ular qandaydir boshqacharoq tuzilishga kirib oladilar. Dendritlar tuzilishidagi hosil bo'lgan

o'zgarish darrov o'tib ketadigan bo'lmay, ancha mustahkam bo'ladi. Shu sababli esda olib qolgan narsa uzoq vaqt xotirada saqlanib turadi.

Xotira turlari. Xotira insonning holati va faoliyatining barcha sohalarida qatnashishi tufayli uning namoyon bo'lish shakllari, holatlari, shart-sharoitlari, omillari ham xilma-xil ko'rinishga egadirlar. Odatda xotirani muayyan turlarga ajratishda eng muhim asos qilib uning tavsifnomasi sifatida esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish, unutish singari jarayonlarni amalga oshiruvchi faoliyatining xususiyatlariga bog'liqligi olinadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ayrim darsliklarda xotira turlari turlicha klassifikasiya qilinadi. Jumladan, A.V.Petrovskiy tahriri ostida chiqqan "Umumiy psixologiya" darsligida quyidagi klassifikasiya uchraydi:

- Faoliyatda ko'proq sezilib turadigan psixik faollikning xususiyatiga qarab: harakat, emosional, obrazli va so'z mantiq xotira.
- Faoliyatning maqsadlariga ko'ra: ixtiyorsiz va ixtiyoriy xotira.
- Materialni qancha vaqt esda olib qolish va esda saqlash muddatiga ko'ra: qisqa muddatli, uzoq muddatli va operativ xotira.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pavlov I.P. Oliy nerv faoliyati haqida ma'ruzalar. – Moskva: Nauka, 1973.
2. Luriya A.R. Kognitiv jarayonlar va miyadagi tuzilmalar. – Toshkent: Fan, 2001.
3. Vygotskiy L.S. Psixika va rivojlanish muammolari. – Moskva: Pedagogika, 1982.
4. Anan'yev B.G. Inson psixologiyasi va fiziologiyasi. – Sankt-Peterburg, 1996.